

Самур

№ 8 (382) 2025-йисан 27-декабрь

Онлайн

1992-йисан январдилай акъатзава

2026 – ИИС КВЕЗ КУТУГРАЙ!

ЦИЙИВИЛЕР
www.samurpress.net

76 АГЪЗУР ХИЗАНДИЗ КЪАЙГЪУ

Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиева Дуьньядин Азербайжанвийрин Рейсадвиллин Югъ ва Цийи йисан сувар асасдиз къачуна «Таъминвал тѳимил авай хизанриз пулдал са сефер тир куьмек авунин гъакьиндай» серенжемдиз къул члугунва. Серенжемдив къадайвал, республикадин таъминвал тѳимил авай 76 агъзур хизандин гъар сада 200 манат пул къачуда. И хизанра 335200 инсан яшамиш жезва. Абур паталди 15,3 миллион манат пулдин такъатар чара авунва.

Талукъ министерстводи малумат гайивал, таъминвал тѳимил авай хизанриз пулдалди гузвай куьмекдин къадар йисалай йисуз пара жезва. Виликай къевезмай йисан эхирда таъминвал тѳимил авай хизанрин гъар садаз 300 манат гун фикирда къунва.

ХВЕШИВАЛ КВАЙ КЪАРАР

И йикъара Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиев хъсан патал тир, регѳимлувал къалурдай, инсанриз хвешивал бахшдай къарардал атана. Ада вири дуьньядиз сейли тир сиясатчи Гейдар Алиеван регѳбервилик кваз къабулнавай Конституциядин 30 йис, Ватандин дяведа уфтан хъана гъилик авур Чѳехи Гъалибвили 5 йис, гъакъни уьлкведин аслу туширвал къилий-къилди чкадиз хтун ва «Конституциядин ва Суверенвили йис» фикирда къуна амнистиядин теклиф гана. Алай йисан 19-декабрдиз Милли Межлиси Президентдин амнистиядин проектда эцигнавай месъладиз килигна ва талукъ къарар къабулна.

Президент Илгъам Алиева къилиз акъудзавай амнистия Азербайжанди аслу туширвал гъилик авурдалай къулухъ къарардиз къачунвай виридалайни чѳехи амнистия я. Вучиз лагъайтла ам сифте яз 20 агъзур дустагъдиз талукъарнава. Им акъ лагъай чѳал я хъи, регѳимлувили актуни 200 агъзур къван инсанриз хвеш ийида.

Амнистиядин месъладиз сад лагъай вице-президент, Гейдар Алиеван Фондунин президент Меѳрибан Алиевадини депутатвал авур йисара къайгъу къалурнай. Адан теклифдалди 4 амнистиядин акт къабулна.

1995-2025-йисара Гейдар Алиева ва Президент Илгъам Алиева къул члугур 71 фармандивни серенжемдив къадайвал, 10 агъзурдалай гъаф дустагъар жазадикай азад авуна. 1996-йисалай инихъ къабулай 12 амнистиядин къарардикай 130 агъзурдалай гъаф инсанри менфят къачуна.

РУЪГЪ КВАХЪ ТАВУРАЙ!

Редактордин гаф

■ Са карди къарай атланва зи. Сакъани иливариз жезвач завай адан тѳал. Гъикъван чѳав я суалри зун къарсуриз. Суалар лагъайтла, садни-къвед туш.

Эхиримжи йисара чимиханадин лезгир арадал атанва. Халисанди тушир, тѳебиивал кумачир, жуввал, къетѳенвал квадарнавай, хайи чѳалал рахазмачир, руьгъ квадарнавай ихътин чи ватангълийрин къадар къвердавай пара жезва. Са куьнинни таъсиб члугъазвачир, анжах хукунинни тандин къайгъу акъазвай ихътин инсанрихъ чпин къилдин дуьнья ава – часпарра тунвай гуьтлугъ дуьнья. Ана гъич мукъва-къилийриз, ярар-дустаризни чка авач. Ихътин ксар патал хайи чилин, дидед чѳалан, гъакъни руьгъдин месълаяр авачирдай я.

Чи жегъилар, чи аялар лезги чѳалал къериз-цѳаруз рахуни абурукъ къалабулукъ кутагъач. Чи хуьрер ичѳи хъунухъи, гъафбур хайи чилер, бубад кѳвалер гадарна са къиликай шегъерриз куьч хъуни абурун къарай атлугъвач. Лезгийри чпин аялрал урусрин, немсерин ва маса халкъарин тѳварар эцигуни абурун пер хазвач.

Жуван халкъдиз талукъ тир тѳаларни дердер агуд тавуна, вуч кѳандатлани хъурай лагъана чпин гуьтлугъ дуьньядай акъатиз кѳанзавачир ихътин ксарал дуьшуьш хъайила, виш йисара къегъалвилелди уьмуьр гъалай, чпин къени къилихралди, элдихъ рикъ куналди вириниз сейли хъайи чи буба-ярни дидеяр рикъел къведа зи. Гила лагъайтла, садбур чеб лезги тирди хиве къазмач, чпиз къуллугъдал хкаж хъунин карда лезгивили манийвалзава лугъузва. Са бязибурун усалвилерин себеб лагъайтла, абурун савадсузвал я.

Зал чи халкъдин тарихдикай, адетрикай чирвал авачир, чпин пун-къил чизвачирбур ва чириз кѳанзавачирбур фад-фад гъалтда. Абур гъикъ гъавурда тван хъи, жуван халкъдалди дамахиз тахъун чѳехи татугъайвал я. Ихътин инсанар пулунин, мал-девлетдин къене аваз хъайитлани, абурун уьмуьр ацѳайди жедач. Дувулар галачир тарар хъиз я ихътин инсанар – гар галукуьн кумазни чилел ярх жедай тарар. Жуван халкъдин тарихар чирун садавайни къадагъа ийиз жедайди туш. Гила тарихар чирун патал эвелан хъиз кѳабханайриз фин герекзамач. Интернетдай кѳамай къван малуматар гъилик ийиз жеда.

Вуч кар ятлани, чи вилик-къилик квай, чѳехи къуллугърал алай бязи ксариз маса миллетрин векилриз чеб лезги тирди чир хъана кѳанзавач. Чир хъайитла, чпиз басрухар гудай хъиз жеда абуроз. Иллаки лезги чѳалаз къуллугъзавай чи ватангълийар аквадай вилер авач а ксариз. «Самур» газетдикай лагъайтла, цѳукайни вацѳукай хъиз кичѳеда, адан тѳвар къаз кѳандач. Бакуда лезги газет акъатзавайди, ина кѳвалахзавай журналистри дидед чѳал вилик тухун, чи тарихар, халкъдин адетар, ацукуьн-къарагъун, меденият хуьн патал къелемдив женг члугъазвайди гъич япалайни ийидач. Чпихъ чѳехи мумкинвилер авай и ксари са газет къванни кхьидач. Гъайиф къведа абуроз газет кхьидай пулунин.

Авайвал лагъайтла, им тапан кичѳе-вал я. Зун ахътин инсанрин чѳалахъ туш. Абуроз са куьникайни тахъанвайбур лугъуз жеда. Вучиз лагъайтла, чи редакция алай чка абуроз къул-

лугъдилай алатайла, кѳвалах квадарайла, яни пенсиядиз экъечѳайла гъасятда къажгъида. Чеб лезги тирди гъа чѳавуз абурун рикъел къведа. Эхъ, ихътин акъван инсанрал дуьшуьш хъана хъи чун эхиримжи 20 йисан къене. Ингъе «жуван газет», «чи халкъдин къелемгълийар» лагъана мукъувай чав агатнайтла, и карди халкъдин арада абурун гъуьрмет хкаждай, чи редакциядин гъаларни икъван четин жедачир. Маса халкъари чпинбурал эцигъзавай къимет акурла рикъ тѳар жеда чи.

Чеб лезги тирди хиве къаз кичѳезвай инсанар яраб чи чилерин бегъер я жал? «Кичѳе» гафуни лезгивилив къазвач эхир. Инсанвили сад лагъай шартѳи жув къилди са миллетдин векил тирди къабулна, жуван халкъдиз лайихлу жез алахъун тушни? Жув къилди са этносдин векил тирди Аллагъдин пай яз гъисаб авун, жуван къилихрани краа ам субут ийиз алахъун чѳехи алакъун я. Къадардилай аслу тушиз дуьньядин гъаф халкъари и къетѳенвал хвенва. Чна лагъайтла, гъаф затѳар хъиз, и багъа ивирни квадарзава. Гъайиф! Виш йисара чи бубайривай хуьз хъайи къетѳенвилер вучиз гарув вугъузвачна? Им чи фикир-фагъумди къабулдай кар туш. И гафариз субут яз гъакъни чи гъаф ватангълийри таъсибвал квадарун мисал яз къалуриз жеда. Таъсибвал – им вини дережадин гъисс я. Жуван халкъдалди, хайи чѳалалди дамах авун, абурукъ рикъ кун, кѳеве гъатайла абурун гъарайдив агакуьн, абур яцѳарай акъудун патал галайвал авун руьгъ авайбурулай алакъда. Бес руьгъ квахъайтла вучда?!

ДУЪНЪЯД КРАР

АГБАЛИЯР ТИМИЛ ЖЕЗВА

Алай вахтунда дуъньядин гзаф гьукуматрихъ къалабулх кутазвай къилин месэла демографияда арадал атанвай члуру гьалар я. Европада ва Америкадин Садхъанвай Штатра чкадин агъалийрин къадар йисалай йисуз тIимил жезва. Илон Маска лугъузвайвал, «аялар хунин къадар тIимил хьун цивилизация паталди виридалайни чIехи хаталувал я.»

1990-2020-йисара Юкьван ва РагъэкъечIдай патан Европада агъалийрин къадар 8% тIимил хъанва. Бязи кесиб уьлквейрин гьалар генани залан я. 30 йисан къене Болгарияда агъалийрин къадар 24%, Румынияда 17% тIимил хъанва. Гила бязи уьлквейар дуъньядин 179 гьукуматди тестикъарай, демография вилик тухуз талукъарнавай Каирдин программа къилиз акъудиз алахънава.

И программавид къадай крар ийиз алахъзавай уьлквейрикий сад Азербайжан я. Эхиримжи 20 йисуз республикада демография вилик тухун патал са къадар серенжемар къабулнава, герек тир крар къиле тухванва. ГьакI ятIани, икъван гагъди демография хъсанвилехъ къайдада тун мумкин хъанвач. 2015-йисуз Азербайжанда дидедиз хъайи аялрин къадар 162 агъзур тир. 2024-йисуз и рекъем 102 агъзурдал аватна. Санлай къачурла республикада агъалийрин къадар пара жезватIани, эхиримжи 10 йисуз аялар хунин къадар 60% тIимил хъанва.

АЛАМАТДИН МУЗЕЙ

И йикъара Москвада Куъчерийрин Медениятдин Музей кардик кутунва. И адетдинди тушир музейди меркездин агъалияр, гьакIни иниз къевезвай мугъманар ва туристар Россиядин кефер патан халкъарин тарихдихъ, чIаларихъ, медениятдихъ, адетрихъ, пекерихъ ва цIун кIвалерихъ галаз танишарзава. ЦIийи музейди хъсандиз кIвалахун патал РФ-дин гьукуматди ина вири жуьредин къулай шартIар арадал гъанва. Музейдиз къевезвайбуруз гьа са вахтунда кефер патан халкъарин яшайишди-кай, майишатди-кай ва музыкади-кайни гегъеншидиз малумат гузва.

Кефер патан халкъарикай ктабарни чапдай акъуднава. Са гафуналди, чеб яшамаш жезвай чкаяр, а чкайрин кIеви къаяр такунвай гьар са инсандивай кефер патан халкъарин гьакъиндай герек тир вири малуматар къачуз жеда

ИНСАНАР ЧУЪХУЗВА

Японвийри мад гьилера чпелай адетдинди тушир крар алакьдайди субутнава. И йикъара абуру дуъньяда сифте яз инсанар чуъхуздай машин акъуднава. Адакай менфят къачуз кIанзавай кас капсулада къаткизва ва экв аквадай къалпагъ кIевзава. Са шумуд декъикъа ала-тайла инсан анай хъсандиз чуъхвенваз, рикIиз хуш мелодиядин ванер чикIиз, чандиз регъят хъанваз акъатзава.

Гележегдин космосдин гимидин хилас ийидай лубткведиз ухшар тир капсулади тек са беден чуъхузвач, вичик гилигнавай приборрин куьмекдалди гьакIни рикIи гьикI кIвалахзаватIа, ивидин давление гьикI ятIа, чуъхуьри бедендиз гьикI таъсирзаватIа тайинарзава. Гъавилий цIийи машин акъуднавай Science компанидин къиле авайбуру лугъузва: «Капсулади инсандин беден михъзавайвал, руьгъни михъзава.» Аламатдин машиндин къимет 60 миллион иен, яни 385 агъзур доллар я.

ГЪАВАДИКАЙ ЯД ХКУДЗАВА

Шанхайдин Цзяотун университетдин алмври гъавадикай хъвадай яд хкуддай рехъ жагъурнава. Абуру акъуднавай цIийи технологияди гьар жуьредин шартIара, гьатта ламувал тIимил тир вахтарани гъавадикай яд хкуддай мумкинвал гузва.

Надир технология кардик кутаз алмвриз Atmos Well компаниди куьмек ганва. И компаниди автобус акъвазардай чка къван авай станция туькIуьрнава. Станцияди гьар юкъуз 50 литр къван яд гъасилзава.

Алимрин меслятдалди рекъин платформани арадал гъанва. И платформади гьар юкъуз гъавадикай 1600 литр къван яд хкуддай мумкинвал гузва. Адавай са йикъан къене са гъвечIи хуьр цив таъминариз жезва. ЦIийи технологиядин авторрикий сад тир Ван Ружуди лугъузвайвал, и кардикай гегъеншидиз менфят къачуртIа, дуъньядин жуьреба-жуьре чкайра хъвадай цин къитвал арадай акъудиз жеда.

Играми редакция! Дагъустандин Дербент шегъерда лезгияр хьиз, чи стха халкъ тир табасаранви-ярни гзаф ава. Чи чIалан группадик акатзавай и халкъдин гзаф векилриз лезги чIал хъсандиз чиди. Алатай асирдин 90-йисара Дербентда табасаранви чIалан уstad, Дагъустандин халкъдин шаир МутIалиб Митаров чи шегъердин кIелдайбурухъ галаз гуьруьшмиш хъайи вахтунда гзаф чIавуз лезгидалди рахадай.

Алимри лугъузвайвал, агъул чIални табасаран чIал лезги чIалаз лап мукъва чIалар я. Табасаранви дишегълияр чахъ галаз рахадамаз абуру гзаф гафар лезгидалди лугъуда. Чна «дидед чIал» лагъайла абуру «бабан чIал» лугъуда. Лексикадин жигъетдай табасаран чIал чи чIалаз гзаф мукъва я. БицIи, къун, чIур, накъ, чIал, усал, хизан, гаф, гаффар, цIийи, цIару, цIай, кIвал, хьар, афар, масан, накъ, къул хьтин вишералди гафар табасаранви-ярни лезгидалди лугъузва. ГьакI-

ЧIАЛАРИН КЪАЙГЪУДА ЖЕН

ни са къадар маса гафар са ва я къве гьарф дегишарна чна хьиз лугъуда. Месела: *цав-зав, цан-цен, кIараб-кIу-раб, чил-жил, квар-гвар, валчагъ-вал-жагъ, чуьнгур-чюнюр, гъуд-гъурд, руш-риш, карч-кIарч* ва икI мад. Ихътин гафариз талукъ вишералди мисалар гъиз жеда. Марагълу я хьи, табасаранви-ярни са къадар гафар чи бязи нугъатра авайвал лугъузва. Месела: *вари, ул, луф, мяъли, цен, кIал, чIур* ва мсб. Авайвал лагъайтIа, гьи патахъай вил вегъейтIани чун са халкъ тирди, абурун чIал лезги чIалан са хел тирди чир жезва.

Заз манийрикай лугъуз кIанзава. Табасаранви Аният бадедиз пара мани-яр (баядар) чиди. Гзафбур лезгийрин бендер я. За фикир гана, бязи бендера са къве гаф табасаран чIалан гафар я.

*Ви манияр жан кIани яр,
На лагъанай, аманат я.
Къариблуддай тахтай къелем,
На авурди ягъанат я.*

*Я бахтавар лизи луфар,
Луф авачир завар жени?
Саб геренда захъ яб тагуз,
Ихътин залум тавар жени?*

Ина лизи-лацу, луфар-лифер, завар-цавар, саб-са я. Ихътин мисалар гзаф гъиз жеда. Им аламатдин кар я.

Икъван мукъва тир чIалар гьикI чара хъанвайди я? Табасаранви алмври чпи, месела, Мегъамед Къурбанова лугъузвайвал, лезги чIалалди баядар вири Къибле ва Вини Табасарандин хуьрерин, гьакIни Кефер Табасарандин са къадар хуьрерин агъалийрин арада гегъеншидиз чкIанва. Гъа алм-ди авайвал кхъенва: «Виш йисарин мукъвавилн алакъайрин нетижа я хьи, Къибле ва Вини Табасарандин вири яшлу агъалийриз лезги чIал чизва».

Чна гъамиша вилин нинеяр хьиз хвена кIанзавай и мукъвавилн зав са месэладикай фагъумиз тазва: «Лезги алмври чи чIаларин сад тир лексикадин гафарганар вучиз туькIуьрзавач? И карди гъам лезги чIалар хуьз ва вилик тухуз куьмек гудай, гъамни а чIаларин мукъвавилн алакъаяр генани мягкемардай. Са гафуналди, чи чIалариз санлай къайгъу къалурна кIанзава. Ихътин къайгъу къалурайтIа, Лезги эдебият чIалан фонетикадин, гафарин манайрин, гафар сад-садахъ галаз алакъалу хьунин нормаяр гуьнгуйна твадай, тайин хъанвай нормаяр хуьдай цIийи чешмеярни арадал къведа.»

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагъустан Республикадин
Дербент шегъер

КЪЕГЪАЛРИН ГЕЛЕР

Чи чкайрин тIварар икъван гагъди хъсандиз чириз хъанвач. И карни сеbeb авачиз туш. Сад лагъайди, чкайрин тIварарикай рахазвай чи топонимика илим вич цIийи я. Гъавилай чи бязи алмври топонимика тарих илимдин са хел, муькуьбуру географиядин хел, чIалан алмври лагъайтIа, ономастикадин хел яз гъисабзава. Гьакъикъатда топонимика пуд илимдин – тарихдин, географиядин ва чIалан илимдин бинедаллаз арадал атанвай цIийи илим я. Абурукай сад квачиз топонимар бегъемдиз чириз жедач. Ингъе им акI лагъай чIал туш хьи, топонимар чирун патал и пуд илим бес я. Топонимика маса илимрихъ галазни алакъада авайди рикIелай ракъурна кIанзавач ва чкайрин тIварар чирдайла гъа илимрикайни менфят къачуна кIанзава.

Къвед лагъайди, чкайрин тIварар этиологиядиз килигна чирна кIанзава. Иллаки чеб этнонимрикай (тайифайрин ва халкъарин тIварарикай), патронимрикай (бубайрин тIварарикай), антропонимрикай(инсанрин хусуси тIварарикай), фитонимрикай (инсанрин кIватIалрин, къебилейрин тIварарикай) арадал атанвай ойконимар. Гъа инал лугъун хьи, инсанрин хусуси тIварарикай хъанвай чкайрин тIварар генани пис чирнава. Заз и месэладикай лугъуз кIанзава.

Къуба райондин Дигагъ хуьре «Мегъамедан пел», КцIар райондин Манкъулидхуьруьн патав «Гавдишан пел», Дагъустандин Къурагъ районда «Ибрагъиман пIир», СтIал Сулейманан районда «Къазихадхуьр» хьтин чкаяр ава. И чкайрин тIварара тарихда къагъриманвилер къалурай чи къегъалрин гелер ава. Месела, Дигагъ хуьруьн гила сураар алай, «Мегъамедан пел» лугъудай чкадин тIвар 1837-йисан Къубадин гьулгъуладин регъберринни Имам Шамилан арада алакъаяр арадал гъайи Мегъамедахъ галаз алакъалу я. Ада вичин къушун галаз Агъбил хуьре акъвазнавай хуьлуьхъви Гъажимегъамедав Имам Шамилан чар агакъарнай. Гъажимегъамедан жаваб

Шамилава агакъарун патал Дагъустандиз хъфидайла и къегъал кас Дигагъдал, гила «Мегъамедан пел» лугъузвай чкада урус чапхунчийри къунай ва яна къенай. И вакъиадилай гуьгъуьнлиз хуьруьн жематди аниз «Мегъамедан пел» лагъанай. Мегъамедан хтул тир къачагъ Мегъамеда 1918-йисуз Дигагъдал эрмени дашнакрихъни большевикрихъ галаз женг чIугунай.

«Гавдишан пел» лугъудай чкадин тIварни антропонимдикай арадал атанвайди я. Гъайиф хьи, садбуру ягъалмиш яз и тIвар фарс чIалан гафуникай туькIуьр хъанвайди я лугъузва. Ингъе тарихдин чешмейрай малум жезвайвал, Гавдиш Алупандал гъужум авур чапхунчийрихъ галаз женг чIугур лезги къагъримандин тIвар я. И пелел къиле фейи дяведа ам гъелек хъанай ва гъавилай халкъди и чкадиз «Гавдишан пел» хьтин тIвар ганай.

Къурагъ районда «Ибрагъиман пIир» лугъудай чка ава. Сурун къилел гуьмбетни эцигнава. Вичин сур инсанри пIир хьиз къабулзавай и къурагъвиди чIехи кIеретI туькIуьрна На-дир шагъдин къушундихъ галаз женг чIугунай. Адан гьакъиндай халкъди риваятни туькIуьрнава. Ибрагъиман кIеретIдик квайбуру йифиз чIулав пекер алукина чIулав балкIанрал алаз душмандал гъужумдай ва На-

дир шагъдин аскерар ксанвай пунайриз цIай ядай къван. Гьар йифиз кIеретIа авай виш лезгиди агъзур къван душманар тергдай. Садра шагъдин сердер и кардин гъавурда акъунай ва адан эмирдалди агъзурралди аскерар чинеба рехъ атIана акъвазнай. Мад гьилера Ибрагъиман кIеретIди басрух гайила аскерар ягъунрик экечIнай. Месэладин гъавурда акъур лезгийри эхирдалди женг чIугунай ва Ибрагъиман къиле аваз къегъалвилелди вири гъелек хъанай.

Бязи тарихдин чешмейра къалурнавайвал, гилан Мехкергъ хуьруьн (СтIал Сулейманан район) къадим тIвар Къазихадхуьр тир. Къазих арабрихъ галаз женг чIугур лезги къегъал я. Чапхунчийри абурун хуьр цIай яна кайидалай къулукъ Къазиха ва сагъ амуькай маса ксари вацIун муькуь пата цIийи хуьр кутунай. Жематди а хуьруьз къегъал Къазихан тIвар ганай.

Аквазвайвал, чи са къадар чкайрин тIварар халкъдин къегъал рухвайрин тIварарихъ галаз алакъалу я. Гъавилай чна антропонимрикай, патронимрикай ва фитонимрикай арадал атанвай чкайрин тIварар генани хъсандиз чирна кIанзава. Вучиз лагъайтIа а тIварара чи къегъал рухвайрин гелер, чи тарихар ава.

Гуьлхар ГУЪЛИЕВА

QANLI SÜLH MÜQAVİLƏSİ

1735-ci ilin martın 6-da İran ordusunun baş komandanı Nadirin Gəncə ətrafındakı hərbi düşərgəsində Rusiya ilə İran arasında sülh müqaviləsi bağlandı. Həmin müqaviləyə əsasən Rusiya əvvəllər İranın işğal etdiyi ərazilərdən qoşunlarını çıxartdı və iki həftə ərzində Bakını, iki ay ərzində isə Dərbəndi və onun ətrafındakı əraziləri İranın tabeliyinə qaytardı. Əvəzində İran əbədi olaraq "Rusiya imperiyası ilə dost və müttəfiq" olacağını öhdəsinə götürdü. Bir il sonra, yəni 1736-cı ilin fevralın 26-da Nadir İran taxtına sahib oldu.

Qafqazın bir sıra ərazilərinin yenidən şahın tabeliyinə keçməsi Azərbaycan və Dağıstan xalqları arasında böyük narahatlıq doğurdu. Ləzgilər və digər Dağıstan xalqları gah bu, gah digər yerlərdə üsyana qalxdılar. Arxiv materiallarında göstərilirdi ki, "Car ləzgilərinin və Dağıstan dağlılarının qiyamlarını yatırtmaq üçün şah böyük qoşun göndərdi, amma ləzgilər və Cənubi Dağıstanın digər xalqları farslarla qızgın döyüşlərə girişdi" (**АКТЫ, собранные Кавказской археографической комиссией (АКАК). Тифлис.Т.1. док. NN 6,7). 1735-ci ilin müqaviləsindən sonra şah öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan Qafqaz xalqlarından qisas almağa başladığına görə bəzi tarixçilər bu sənədi "qanlı sülh müqaviləsi" adlandırmışlar.**

Türküstanı hərbi yürüşə hazırlaşan Nadir şah Qəni xanı süvari qoşunla Şirvana göndərir və ona qışda, yollar bağlananda carlılara divan tutmağı tapşırır. Qəni xan Abdali əvvəlcə Heratın, sonralar Dərbəndin hakimi olmuş qəddar sərkərdə idi (**Вах: Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг. СПб., 1869, с.233-234).** Eyni zamanda iranlı Fətəli xana, Kosa Əhmədliyə, Mehmed Əli xana, 15 minlik qoşunu olan Azərbaycan sərdarına, Gürcüstanın bütün hərbi rəislərinə Qəni xana kömək göstərmək üçün əmr verilir. Bundan sonra dağlıların azadlıq mübarizəsini boğmaqdan ötrü çox böyük bir qoşun Cara yola düşür. Burada ləzgilər və avarlar Carla yanaşı daha iki məntəqədə müdafiə qurğuları yaradıb möhkəmlənmişdi.

Hərbi əməliyyat Carın mühasirəyə alınması ilə başlanır. Güclü müqavimət göstərən dağlılar, nəhayət, Qanıxa çəkilir və burada bir neçə gün döyüşlər davam edir. Ləzgilər Ağzıbir məntəqəsinə çəkilməli olur. Bu məntəqə dağın zirvəsində, qalın meşələrin ortasında yerləşirdi və oraya ancaq bir cığır uzanırdı. Burada iki gün davam edən döyüşlərdə hər iki tərəf xeyli canlı qüvvə itirir. Nəhayət, növbəti gecə Qəni xanın abdallı əsgərləri atılan güllələrə və yuxarıdan gələn "daş yağışı"na baxmayaraq, 100 nəfəri itirməklə zirvəyə qalxır və məntəqəni ələ keçirirlər. Ləzgilərin bir hissəsi düşmən əlinə keçməmək üçün özlərini sıldırım qayadan atır, yaralılar isə xəncərləri ilə özlərini məhv edirlər.

Farslar dağlara sığınmış yüzlərlə ailəni Samur çayına kimi təqib edərək bir hissəsini qırır, qalan hissəsini əsir alırlar. Bu döyüşdə minlərlə əsgərini itirib müəyyən üstünlük qazansalar da, iranlılar əsaslı qələbə əldə edə bilmirlər və son nəticədə Şirvan və Dağıstan Nadir şahın imperiyasından ayrılır (**Вах: Алиев Ф.М. Антииранские выступления и**

борьба против турецкой оккупации в Азербайджане в 20-40-х гг. XVIII века. Баку, 1975).

Bundan sonra Nadir şah Qafqazı, xüsusən də Dağıstanı ələ keçirməyi qardaşı İbrahim xana və Kaxetiyanın çarı Teymuraza həvalə edir. Onlar 1737-ci ilin sonlarında baş verən döyüşlərdən sonra ləzgiləri güclə Kaxetiyaadan çıxara bilirlər və bu vaxt böyük itkilərə məruz qalırlar (**Вах: Козлова А.Н. Страница истории освободительной борьбы народов Дагестана.-СНВ. Вып.18. Махачкала, 1976, с.127).**

Ləzgilər yenidən döyüşə atılarda İbrahim xan onları çoxlu pul verib ələ almaq istəyir. Lakin bu, mümkün olmur. Ona görə də İbrahim xan 38 minlik qoşun toplayıb dağlılara qarşı hücumla keçir. Car, Tala, Qudal, Çinix, Bilicar kəndlərinin, həmçinin Şəkinin və Qaxın ləzgi kəndlərinin əhalisi işğalçıların qarşısına sədd çəkir. 1738-ci ilin oktyabrın 16-da Çinix dağının ətəyindəki dərədə baş verən döyüşdə ləzgilər İbrahim xanı və şahın məşhur sərkərdələrini öldürürlər. İranın Qaxdakı, Şəkidəki və Şirvanda ki komendantları öz ölkələrinə qaçırırlar. Qalib gələn ləzgilər Məhəmməd bəyi

Şəki və Qax vilayətlərinin hakimi təyinin edirlər (**Вах: Хроника Джара в XVIII столетии. Баку, 1931. С.29).**

1738-ci ildə Surxay xanın oğlu Murtuzəli Qubanı iranlılardan azad edir və Qarat bəyi vilayətin hakimi təyin edir. 1739-cu ilin martında İranın məşhur sərkərdəsi Səfi xan 50 minlik qoşunla Qubanı yenidən şahın tabeliyinə qaytarmaq istəyir. Lakin gürcü knyazı Şanşə Eristavinin və Unsukul kəndinin starşınası Mallajinin başçılıq etdikləri ləzgilərdən, avarlardan və gürcülərdən ibarət qoşun İran qoşununu axıradək döyüşərək darmadağın edir.

1740-cı ilin mayında Nadir şah qardaşının qisasını almaqdan ötrü Abdülqəni xanın və Fətəli xanın başçılığı ilə Azərbaycana böyük qoşun göndərir. Əmr edir ki, bu qoşun Azərbaycandakı və Gürcüstandakı İran qoşunları ilə birləşib "qış və yay kampaniyaları vaxtı Car və Tala ləzgilərinin hamısını məhv etsin" (**ИРД АН Груз.ССР. Ros 136, д.531. Грамота персидских шахов, л.5,9).** Şah eyni zamanda oğlu Rza Mirzədən xahiş edir ki, Təbrizdən, Gəncədən və Tiflisdən böyük qoşun yığıb Azərbaycandakı qoşunların köməyinə getsin.

Ciddi cəhd göstərməsinə baxmaya-

raq, Nadir şah payızda ləzgilərdən qisas almaq niyyətini həyata keçirə bilmir. O, qoşunlarını ancaq 1741-ci ilin əvvəllərində döyüşə hazır vəziyyətə gətirə bilir. Mart ayında Abdülqəni xan, Fətəli xan və Məmmədəli xan başda olmaqla 100 minlik İran qoşunu Cara hücum edir. Carlılar özlərindən on qat çox olan düşməni axıradək müqavimət göstərir. İran tarixçisinin etiraf etdiyi kimi, "bu, həddindən çox qan tökülən, öz torpaqlarını qoruyanların son nəfəslərində vuruşduqları döyüş idi" (**Сəрдəдвар А.Т. Тарих-е nəзəми və сийаси-йе доврəне Надир шəх-е Афшар. Тəһран, 1395/1975, səh 772).**

Bu dəfə də tam məqsədinə çatmağa Nadir şah 1741-ci ilin mayında Şamaxıya 150 minlik qoşun göndərir. Bu qoşundan 100 min əsgər ləzgilərə və Dağıstanın digər xalqlarına hücum etməkdən ötrü ayrılır. Lakin bu dəfə də ləzgiləri və dağıstanlıları ram edə bilməyən Nadir şah 1741-ci ilin avqustunda Dağıstanı işğal etməkdən ötrü 200 minlik qoşunu və artilleriyanı səfərbər edir. İlk mərhələdə baş verən döyüşlərdə iranlılar müəyyən uğurlara nail olanda Rusiyanın İrandakı rezidenti İ.İ. Kaluşkin yazmışdı: "Surxaya və Us-

İ.İ. Kaluşkinin verdiyi məlumata görə Dağıstana hücum etmiş 100 minlik İran qoşunundan cəmi 25-27 min əsgər sağ qalmışdı. İşğalçılar çoxlu canlı qüvvə ilə yanaşı həm də 33 min döyüş atını, 79 topu və xeyli hərbi sursatı da itirmişdi (**Вах: Тамай А.И. К вопросу о провале дагестанской кампании шаха Надира (1741-1743). -Уч.зап. ИИЯЛ Даг. ФАН.1958, т.5, с. 117).**

Rezidentin məlumatında göstərilirdi ki, Nadir şah daha Dağıstana hücum etməyə cürət etmirdi. "Ləzgilər və tabasaranlılar 1741-ci ilin sonlarında və 1742-ci ilin əvvəllərində onları ram etmək istəyən İran qoşunlarını ələ hala salmışdı ki, şahın daha onlara hücum etməyə istəhi qalmamışdı" (**АВІР, ф.77, д.4, л.349).**

Məğlubiyyətlərə baxmayaraq, şahın yerlərdəki hakimləri xalqa divan tutmağı davam etdirirdilər. Ona görə də yerlərdə tez-tez qiyamlar baş verirdi. 1743-cü ildə Dərbənddə iki ləzgi bəyinin-Xurşud bəyin və Səfi bəyin rəhbərliyi ilə şəhərin əhalisi ayağa qalxdı. Şahın təyini etdiyi Dərbənd hakimi Məhəmməd Əli Əfşar buradakı İran qarnizonunun köməyi ilə dərbəndlilərə divan tutdu. 100 nəfərin başını kəsdi, 150 nəfərin gözlərini çıxartdırdı (**Вах: Алиев Ф.М. Антииранские выступления и борьба против турецкой оккупации в Азербайджане в 20-40-х гг. первой половине XVIII в. Баку, 1975, с.171).**

Yerli əhalinin köməyinə gələn Samur əyaləti ləzgilərinin qarşısını almaqdan ötrü şah Şamaxı xanının başçılığı ilə Dərbəndə qoşun göndərir. Lakin ləzgilər Samur çayının kənarında həmin qoşunu darmadağın edir. İşğal etdiyi ərazilərdə Nadir şahın xalqa zülmünün ərcə qalxdığını rus səfirləri də qeyd etmişdilər. S.Arapov yazmışdı: "Məhəmməd Əli Dərbənd əhalisini qorxutmaq üçün hər gün bir və ya iki adamı asdırır, əksər hallarda gözlərini çıxartdırır, yaxud burununu və qulaqlarını kəsdirirdi" (**АВІР, ф. СРІ, оп.77/1, 1743, д.л.375).**

Şahın bu cür zülmünə və cəza tədbirlərinə baxmayaraq, xalq mübarizəni davam etdirir, işğalçıların qoşunlarını getdikcə daha çox sıradan çıxarırdı. Bu, arxiv sənədlərində də əksini tapıb. Bir sənəddə deyilir: "1741-ci ilin sonlarında və 1942-ci ilin əvvəllərində rus rezidentləri döənə-döənə məlumat verirdilər ki, şahın ordusu son dərəcə böyük ehtiyaclara məruz qalıb... düşərgənin bir verstliyindəki kəndi belə ələ keçirə bilmir. Şah ləzgilərlə ələ ağır işə baş qoşub ki, bundan sonra İranın iniltisi kəsilməyəcək" (**Центральный государственный военно-исторический архив СССР (ЦГВИА). Ф.420, оп. 1/47, ед.хр.10, л.84).**

Rus tarixçisi A.A.Neverovski haqlı olaraq yazmışdı: "Şahın qoşunları ləzgilərlə döyüşlərdə həmişə məğlub olurdu və ona görə də İranda belə bir misal yaranmışdı: "Şah ağılsızdırsa, ləzgilərlə döyüşməyə getsin" (**Неверовский А.А. Краткий исторический взгляд на Северный и Средний Дагестан в топографическом и статистическом отношениях до уничтожения влияния лезгин на Закавказье. СПб., 1848, с.9-10).**

Müzəffər MƏLİKMƏMMƏDOV

DİLİ YAŞADANLAR UNUDULMUR

Bəzən bir insanın ömrü təkcə onun şəxsi taleyi deyil, bütöv bir xalqın dil yaddaşı kimi xatırlanır. Belə talelər nadir olur. Amma tarix məhz bu nadir talelərin hesabına yaşayır. Şəmsəddin Səadiyevin həyatı və yaradıcılığı da məhz bu qəbildəndir. O, dilləri sadəcə öyrənən alim deyildi, onların səsinə dinləməyi bacaran, bu mənəvi sərvəti qoruyan, yazıya alan və gələcəyə ötürən elm fədaisi idi. Onun ömrü Qafqaz dillərinin, o cümlədən ləzgi dilinin taleyi ilə qırılmaz tellərlə bağlı idi.

Şəmsəddin Səadiyev adını ilk dəfə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinin birinci kurs tələbəsi olanda müasir Azərbaycan dili müəllimimiz Aydın Əliyevdən eşitmişəm. O, mənim ləzgi olduğumu biləndə “Sən bilirsənmi, Azərbaycan dilçilik elminə böyük töhfələr vermiş alimlər arasında sənin eloğulların, filologiya elmləri doktorları Səlim Cəfərov və Şəmsəddin Səadiyev kimi məşhurlar da var” deyəndə necə qürur hissi keçirdiyimi dillə ifadə edə bilmirəm. Həmin fənnə vurğunluğum da yəqin Aydın müəllimin sevgi ilə dediyi kəlmələrdən sonra yarandı.

Şəmsəddin Mürsəl oğlu Səadiyev 1926-cı ilin sentyabrın 12-də Azərbaycan SSR-nin Quba rayonunun Qımılqışlaq kəndində dünyaya göz açmışdır (hazırda həmin kənd Xaçmaz rayonunun tərkibindədir). Dağ kəndinin sərt, lakin saf mühitində böyüyən,

təbiətin gözəlliyi və sadə insanların səmimiyyəti ilə formalaşan Şəmsəddinin ilk müəllimi kitablar deyil, hər gün eşitdiyi və danışdığı doğma ləzgi dili olmuşdur. O, sözün nəfəsini uşaqlıqdan duymuş, dilin canlı varlıq olduğunu çox erkən dərk etmişdi.

Uşaqlıq və gənclik illəri xalq arasında keçən, canlı sözün qüdrətini xüsusi həssaslıqla duyan bu gənc ləzgi dilinin zənginliyinə heyran idi. Doğma kəndində orta məktəbi bitirdikdən sonra ailəsinə kömək etmək üçün kolxozda çalışmış, daha sonra kənd məktəbində müəllimlik etmişdir. Bu illər Şəmsəddinin dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. O, məhz həmin dövrdə danışq dili ilə ədəbi dilin arasında körpü qurmağın nə qədər vacib olduğunu dərinlən dərk etmişdi.

Dili əvvəlcə həyatda - insanların danışığında, kəndin yaddaşında görən bu gəncin qəlbində filologiyaya xüsusi maraq oyanmışdı. Bu maraq onu Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə gətirib çıxardı. Gündəlik mühazirə və seminarlar onun elmi aclığını tam aradan qaldıra bilmirdi, ona görə də saatlarla kitabxanalarda çalışırdı. Bu əzmkarlıq tələbə yoldaşlarının və müəllimlərinin də diqqətindən yayınmırdı. 1949-cu ildə universiteti qırmızı diplomla bitirən Şəmsəddin Səadiyev SSRİ Elmlər Akademiyasının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunur.

Namizədlik dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etdikdən sonra o, 1953-1960-cı illərdə həmin elm ocağında böyük elmi işçi kimi fəaliyyət göstərir. 1960-cı ildə Moskvadan Bakıya qayıdan gənc alim Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri vəzifəsində çalışır, sonralar isə aparıcı və baş elmi işçi kimi elmi fəaliyyətini davam etdirir.

Qafqaz dilləri, xüsusən də ləzgi dil qrupuna daxil olan dillər sahəsində apardığı sanballı tədqiqatlar, dünyanın aparıcı elmi jurnallarında dərc olunan məqalələri onu adlı-sanlı mütəxəssislərdən biri kimi tanıdır. Elmin zirvələ-

rinə aparan yol Şəmsəddin Səadiyevi 1965-ci ildə Gürcüstan SSR Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutuna gətirib çıxarır. Burada qız dili üzrə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edən alim Qafqaz dilləri sahəsində aparıcı simalardan birinə çevrilir.

Şəmsəddin Səadiyev 150-dən çox elmi əsərin müəllifi idi. Azərbaycan, ləzgi və qız dillərinin fonetikasi, leksikası, qrammatik quruluşu onun elmi axtarışlarının əsas istiqamətlərini təşkil edirdi. O, ənənəvi qafqazşünaslıq məktəbinin ardıcıl davamçısı kimi P. K. Uslar, L. İ. Jirkov, A. N. Genko, İ. İ. Meş-

terialının toplanmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Bir sıra sanballı elmi işləri ilə yanaşı onun “Azərbaycan ləzgilərinin şivələri” adlı fundamental əsəri də diqqət çəkir. Həmin tədqiqatda Azərbaycanda ləzgilərin yığcam halda yaşadığı kəndlərdən 150 yaşayış məntəqəsinin danışq xüsusiyyətləri dəqiqliklə qeydə alınmışdır. Həmin materiallar bu gün də təkcə dilçilər üçün deyil, tarixçilər, etnoqraflar və demoqraflar üçün də əvəzsiz elmi mənbədir.

Onun “Qohum dillər və dialektlər arasında müşahidə olunan səs uyğunluqlarının öyrənilməsi” (1958), “Qız dilinin lüğət tərkibinin sabit elementləri haqqında” (1959), “Qız dilində isimlərin hallanması (Qız kəndinin materialları əsasında)” (1961), “Qız dili” (1965) əsərləri Azərbaycanda qafqazşünaslığın möhkəm elmi bünövrəsini yaratmışdır.

Şəmsəddin Səadiyev elmi biliklərin yalnız elmi kabinetlərdə qalmasının, onların yalnız nəzəri cəhətdən öyrənilməsinin əleyhinə idi. Bu baxımdan onun pedaqoji fəaliyyəti və maarifçi fikirləri diqqət çəkir. “Azərbaycan dili üzrə özünü tədris vəsaiti” (Z. Budaqova və A. Ələkbərova birlikdə), “Ləzgi dili”, eləcə də 1–2-ci siniflər üçün ləzgi dilində dərsliklər (Ə. Gülməhəmmədovla birlikdə) minlərlə oxucu və şagird üçün ana dilinə aparan yol olmuşdur.

Eyni zamanda o, dilçiliyin mahir təbliğatçısı idi. “Dil haqqında hekayələr”, “Adlarınız belə yaranır”, “Azərbaycan dili üzrə bibliografiya”, “Ləzgi dili üzrə bibliografiya” bu gün də dəyərini itirməmiş, nadir nəşrlərə çevrilmiş, bütöv bir dövrün elmi ruhunu yaşadan əsərlərdir.

Uzun sürən xəstəlikdən sonra Şəmsəddin Mürsəl oğlu Səadiyev 1991-ci ilin yanvarın 26-da vəfat etmişdir. Lakin o, yazdığı əsərlərdə, qoruduğu dillərdə bu gün də yaşayır. Onun Azərbaycanda və Dağıstanda yetişdirdiyi çoxsaylı tələbələr və davamçıları bu gün də onun elmi məktəbini yaşadırlar. Dili yaşadanlar isə unudulmur.

Sədaqət KƏRİMOVA

Xaçmaz rayonunun Qımıl-qışlaq kənd məktəbində alimin büstü

şaninov, A. S. Çikobava kimi məşhur alimlərin elmi irsini qoruyur, onu yeni faktlar və müşahidələrlə zənginləşdirirdi. Alimin elmi maraqları dillərin qarşılıqlı təsiri və dil əlaqələri problemlərini də əhatə edirdi.

Şəmsəddin müəllim üçün dil - xalqın yaddaşı idi. Buna görə də yazısız dillərin, dialektlərin və şivələrin faktiki ma-

“BƏNÖVŞƏ” GÖLÜ BƏRPA EDİLƏCƏK

Qusar rayonunda quruyaraq bataqlığa çevrilən məşhur “Bənövşə gölü” su anbarının bərpasına və yenidən qurulmasına sərəf olunacaq vəsaitin həcmi məlum olub. Bu barədə Azərbaycan Dövlət Su Ehtiyatları Agentliyindən (ADSEA) bildirilib.

Agentliyin tabeliyindəki Tikilməkdə Olan Obyektlərin Müdiriyyəti bununla bağlı müvafiq işləri yekunlaşdırıb.

Sözügədən işlərin icrasını “Kirs” firması öz üzərinə götürüb və şirkət layihənin maliyyə dəyərini qiymətləndirərək ADSEA-ya 670 min manat tək-

lif edib. Yaxın günlərdə müqavilə bağlanacağı gözlənilir.

Qeyd edək ki, Qusar şəhərinin yaxınlığında yerləşən “Bənövşə gölü” su anbarı 1982-ci ildə inşa edilərək istifadəyə verilib. Su anbarı 30 ildən çox Qusar şəhərini və ətraf kəndləri içməli su ilə təmin edib. 2016-cı ildə Qusar şəhərinin içməli su sistemi yeniləndikdən sonra “Bənövşə gölü” istifadəsiz və baxımsız qaldığından quruyub. Hazırda bataqlığı xatırladan bu ərazinin bərpası ötən il Milli Məclisdə müzakirəyə çıxarılmışdı.

БАКУ ХКЯНАВА

Вич вириниз сейли хъанвай Баку 2026-йисан «Дуьньядин спортдин меркез» яз малумарнава. Им дуьшуьшдин кар туш, дуьньядин талукъ тешкилатри чи республикада спорт йис-сандивай вилик финиз ганвай лайихлу къимет я.10 йис инлай вилик «Баку-2015» I Европадин Къугъунра чи шегъерди 50 уьлкведин спортсменар къабулна. Сифте яз Азербайжанда кыле тухвай Европадин Къугъунар гзаф хъсандиз кыле фенай.

Алай вахтунда республикадин Олимпиядин стадионда, Гейдар Алиеван тIварцихъ галай чIехи Спортдин Дараматда, Тофик Багърамован тIварцIихъ галай стадионда, Милли Гимнастикадин Аренада, Бакудин Спортдин Дараматда ва маса комплексра акъажунар вини дережада кыле тухуни вири дуьньядин фикир желбзава.

1997-йисалай инихъ Азербайжандин Милли Олимпиядин Комитетдиз регъбервал гузвай Президент Илгъам Алиева датIана республикада спорт вилик тухуниз къайгъу къалурзава, спортдин инфраструктура къвердавай генани хъсанарзава. Хъсан къулайвилер авай-вилай Бакуда «Формула-1», Европадин Къугъунар, Исламдин Рейсадвиллин Къугъунар, СНГ-дин Къугъунар ва маса чIехи акъажунар кыле фена ва республикадин нуфуз хкаж хъана. Баку «Дуьньядин спортдин меркез» яз малумаруни жегъилар спортдив генани мукъувай агудда, и рекъай чи уьлкведин агалкъунар пара жеда.

КЪАДАРДИЗ ТIИМИЛБУР КВАХЪЗАВА

ГьикI ятIани эхиримжи йисара бязи гъукуматри къадардиз тIимил халкъарихъ авсиятда къарарар къабулнава. Идалди абуру къадардиз тIимил халкъ низ лугъуз жеда суалдизни жаваб ганва. Мисал яз Россиядин Госдумади 1999-йисан 5-мартдиз къабулай «Россиядин Федерациядин къадардиз тIимил тир чкадин халкъарин ихтиярар хуьнин гъакъиндай» къарардиз фикир гун. А къарарда къалурнавайвал, къадардиз тIимил тир чкадин халкъарик чпин бубайрин чилерал яшамиш жезвай, чпин адетдин яшайишдин къайдаяр, майишатдихъни сенятрихъ галаз машгъулвилер хвенвай, къадар 50 агъзурдалай тIимил тир халкъар акатзава.

И къарардив къадайвал, агъалийрин составдин надирвал асасдиз къачуна Дагъустандиз вичин къадардиз тIимил халкъар тайинардай ихтиярар ганай. Са йис алатайла, 2000-йисан 18-октябрдиз Дагъустандин гъукуматди «Дагъустан Республикадин къадардиз тIимил чкадин халкъарин гъакъиндай» къарар къабулна. Ингъе а къарарда Дагъустандин къадардиз тIимил халкъар дуьздаказ тайинарнавачир. Къадардиз тIимил халкъар хъиз анжах агъулрин, татрин, цIахуррин ва рутулрин статус дуьздаказ тайинарнавай. РФ-дин къа-

SOS!!!

рар асасдиз къачуртIа, Дагъустандин мад 17 халкъ къадардиз тIимилбурун сиягъдик акатна кIанзавай: анди, арчи, ахвах, багулал, годоберин, гунзиб, дидой(цез), къайтагъ, тиндал, чамалал, кубачи ва мсб. Гъакъикъатда Дагъустанда 21 халкъ къадардиз тIимилбур я.

Гъа инал лугъун хъи, РФ-дин къарарди ихътин халкъар хуьдай мумкинвал гузва. А халкъарин чIалар, меденият, адетар хуьн паталди гъукуматдин бюджетдай миллион манатралди пулар ахъайзава. Гъайиф хъи, Дагъустанди ихътин мумкинвилерикай герек тирвал менфят къачузвач. ИкI тирди делилрини субутзава. 1938-йисуз Дагъустанда чпин къадар 4,1 агъзур тир ботлихар гила михъиз юхдиз акъатнава. Гъа йисан делилралди республикада 17,2 агъзур къайтагъар яшамиш жезвай. Гила абурукай виш касни амач. 1938-йисуз тиндалар 5,8 агъзур тир, гила гъисабиз жедай 50 касни авач. Санлай 11 халкъ лап мукъвара юхдиз акъатдайвал я. И кардин вилик пад къуна кIанзава.

ЧIалан алимри эхиримжи йисара миноритар чIаларихъ авсиятда фад-фад месэляяр къарагъарзава. «Миноритар» къадардиз тIимил халкъар лагъай чIал я. Ихътин халкъарин чIаларикай 3.Габуниади,

Р.Гусман Тирододи, М. Краусса, В. Бигуаади ва маса алимри тухванвай ахтармишунар марагълубур я. Абуру лугъузвайвал, глобалвилехъ ялуни дуьньядин гзаф чIалар арадай акъудда. Ихътин гъалар этнос терг хъунин, гужуналди ва я тIебии ассимиляция кыле финин, халкъ маса уьлкведиз куьчаруни нетижада арадал къведа.

Машгъур алим М.Краусса лугъузвайвал, чпин къадар 100 агъзурдалай тIимил тир халкъари хайи чIалар генани фад квадарда. Адан фикирдалди, XXI виш йисарин эхирдалди дуьньядин 6 агъзур чIаларикай 3 агъзур чIал квахъда. Гуьгъуьнлай къвезмай виш йисара инсаният саламатдиз амукайтIа, чIаларин 90% юхдиз акъатда. Амай чIалар гужлуз трансформация жеда. М.Крауссан са фикирдихъ галаз дуьньядин вири чIалан алимар шерик я: «ЧIалар хайибуру чпин аялриз дидед чIал чир тавурла, и кар кваз такъурла квахъзава.» Акъазвайвал, чIал яшамиш хъун гзафни-гзаф гъар са халкъдин вичелай аслу я. Идалай гъейри гъукуматрини квахъун мумкин тир халкъар ва чIалар хуьнихъ ва вилик тухунихъ элкъуьрнавай серенжемар къабулна кыле тухвана кIанзава.

М.МЕЛИКМАМЕДОВ

ЧИ ЭДЕБИЯТДИН ТАРИХДАЙ

Лезги кьелемэгълийри XVIII-XIX виш йисара араб чIалалди кхъенвай эсеррин кылин кьетГенвал ам я хъи, арабдалди тесниф авуниз килиг тавуна, гзаф эсерра хайи халкъдин умудар, фикирар, хайи чIалан рангар ава. Бязи эсерар са куьнивни гекъигиз тежедай халисан инжияр я. Абур халкъдин гегъенш къатарив агакъарна кIанзава.

А.Н.Генкодин 1936-йисуз чапдай акъудай «Къиблепатан Дагъустандин эдебиятдин чIалар» макъаладай. Жур. «Революция и письменность» N2, 1936.

1856-йисуз виликан Илису султанлухдин Сарубаш хуьре дидедиз хъайи, «Суьйгуьн» лакIаб алаз ширирар кхъей лезги Сулейман Гъуьсейнан хва неинки Къафкъаздиз, гъакIни Европадиз сейли хъанай. 1915-йисуз адан шиирар Берлинда Германиядин «Антропос» («Инсаният») журналдин 10 ва 11 лагъай нумрайриз акъатнай.

1978-йисуз Магъачкъалада «Дуствал» тIвар алаз чапдай акъуднавай лезгийрин поэзиядин антологиядай. ч.134.

Редакциядай: «Антропос» журналдиз шиирар акъатайдалай гуьгъуьниз академик А.М.Дирра кхъенай: «КIел-кхъин тийижир, амма дерин акъулдинни гегъенш дуьньякъатIунрин иеси, кесиби халкъдин векил тир лезги Суьйгуьн халкъдин вири къатариз хъсандиз чиди. Адан гзаф шиирар сиверай сивериз физва ва инсанри хуралай чирзава...

Адан муьгъуьббатдиз талукъарнавай шиирар лирикадин къиметлу, халкъдиз эменни яз амукай халисан инжияр я.»

1869-йисуз П.К.Услара Тифлисада чапдай акъудай лезги маийриз урусрин зурба чIалан устад Лев Толстой лайихлудаказ къимет ганай, «абур поэзиядин адетдинди тушир инжияр я» лагъанай.

Л.Толстой. Эсеррин кIватIал. ж.62. М. 1953, Ч.209.

XIX виш йисарин эвелра машгъур къуьчуьрви алим Магъарам эфендиди вичин лезги ва араб чIаларалди кхъенвай шииррин кIватIал туькIуьрна халкъдив

агакъарнай. Адан «Къуръандиз баян гузвай гафарган» ктабни машгъур я.

А.Каяеван «Дагъустандин алимрин биография» тIвар ганвай гъилин хатIарин ктабдай. Дагъустандин ИИЯЛ-дин гъилин хатIарин фонд, д. 1678.

«Къафкъаздин тайифаяр ва чкаяр къалурзавай кIватIалди» (СМОМПК) 1892-йисуз А.Мамедова Къасумхуьрел кхъенвай «Алпаб» мах чапнава. СМОМПК-дин гъа йисуз басма хъанвай 14 лагъай тилитда Куьредин мисаларни махар ганва. Ина Къасумхуьрел Леонидзе кхъена урус чIалаз элкъуьрнавай 22 мисални гъатнава. Ахпа «Чуьхвер пачагъ», «Шейх огълы Шагъ Абасан мах», «Жанавур, сикI ва гъвечи гими», «Акъул авачир паб» махар, гуьгъуьнлай Башир Султанова кхъенвай «Меликмамед» ва «Малла Несреддин» махар ганва.

СМОМПК. Вып.XIV, Тифлис, 1892.

ЛЕЗГИНСКИЙ СОЛОВЕЙ

Есть люди, чья жизнь становится не просто биографией, а частью духовной истории народа. К таким личностям, безусловно, принадлежит Дурия Рагимова – актриса, певица, режиссёр и общественный деятель, имя которой на протяжении десятилетий было неотъемлемой частью театральной сцены, радиоэфира и культурной жизни зрителей. В истории лезгинской музыки она была целой эпохой, наполненной голосом, который умел утешать, вдохновлять и соединять людей, где бы они ни находились. Она была не просто артисткой, она была голосом народа, его болью, радостью и достоинством.

Начиная с 1950-х годов редакция лезгинских передач Дагестанского радио стала для лезгин всего мира особым духовным пространством. В те часы, когда звучала родная речь, когда из динамиков доносились знакомые интонации, люди, жившие далеко от родины, слушали эфиры со слезами на глазах. Они вбирали в себя святость родной земли, родного языка, культуры и искусства и словно поднимались в небо на крыльях песни. Особенно сильным было это чувство, когда звучали песни Дурии Рагимовой: тёплые, проникновенные, родные. В 1962 году, когда в Кусарах начали транслироваться радиопередачи на лезгинском языке, она стала любимицей и там, как будто родная песня сама нашла дорогу к сердцам слушателей. Дурия Рагимова родилась 25 марта 1929 года в высокогорном селе Кимиль Кубинского района в семье учителя. Музыка вошла в её жизнь с детства: отец, Гюльбаба, играл на таре, а дети пели под его аккомпанемент. В этих домашних вечерах, наполненных песней и теплом и зарождалась та самая любовь к музыке, которая сопровождала ее всю жизнь.

Среднее образование она получила в городе Куба. Ее чарующий голос был

замечен очень рано: ещё в четвертом классе Дурия стала солисткой городского хора Кубы. В школьные годы Дурия побеждала на районных и республиканских музыкальных фестивалях. Её чистый, журчащий, словно горный ручей голос невозможно было не узнать.

После окончания школы она поступила в Кубинское государственное педагогическое училище, где преподавали выдающиеся музыканты и будущие композиторы Эждер Герейханов и Фетулла Рагимханов. Именно они укрепили в ней уверенность в том, что сцена – её подлинное призвание. Там же учился и будущий поэт и композитор Асеф Мехман. Первые его песни прозвучали именно в исполнении Дурии Рагимовой.

В 1947 году на республиканском конкурсе самодеятельных коллективов она заняла первое место. Когда юная кубинка исполняла песню «Лайлай» на слова Адила Герая, весь зал поднимался как один и пел вместе с ней – это было редкое единение исполнителя и слушателей. В её исполнении «Кесме шикесте» навсегда вошла в золотой фонд радио.

После окончания училища она работала учителем в детском доме. В 1956 году Дурия Рагимова была назначена директором Дома культуры Кубинского района. Но административная работа не могла заменить главного – сцены.

Песни, которые она исполняла на лезгинском и азербайджанском языках, принесли ей широкую известность. Народный поэт Дагестана Байрам Салимов, однажды побывав на её концерте, был настолько покорён её голосом, что назвал Дурию «Лезгинским соловьём». Со временем это поэтическое сравнение прочно закрепилось и стало часто ассоциироваться с её именем. По приглашению Дагестанского государственного радио она была направлена в Махачкалу, где в её исполнении записали десять лезгинских песен. С тех пор и по сей день эти записи звучат в радиоэфире, сохраняя дыхание времени. В 1959 году Дурия вновь заняла первое место на республиканском конкурсе самодеятельных коллективов Азербайджана. Молодая певица, уже завоевавшая любовь зрителей, привлекла внимание профессионалов и получила приглашение на Азербайджанское государственное радио. Однако смерть отца перечеркнула эти планы: она была вынуждена вернуться в Кубу, чтобы быть рядом с матерью. В 1960 году Дурия начинает работать в Кубинском государственном драматическом театре, где играет ряд ярких ролей. В 1960 году Дурия поступает в Кубинский государственный драматический театр им. А. Бакиханова, где исполняет более 30 ролей. После закрытия театра в 1962 году по пригла-

шению Министерства культуры Дагестана она вместе с семьёй переезжает в Дагестан. Работает на радио, затем в Дербенском Лезгинском государственном драматическом театре имени Сулеймана Стальского. Здесь она проработала 26 лет, сыграв более 50 ролей и сотни раз выступая с сольными концертами. Каждое её появление на сцене зрители встречали восторженно.

Образы Периханум, Шахсенем, Дилавер, Гюльтекин, Регана стали частью театральной памяти. Особое место в её творчестве занимает образ Периханум, эту роль актриса исполнила более 800 раз. Критики писали, что её Периханум – это «цветок, не сломленный градом», символ женской чести, силы духа и трагического величия. Этот образ навсегда вписал имя Дурии Рагимовой в историю лезгинского театра. Доказательством уникального синтеза ее актёрского и вокального дара стала оперная партия Шахсенем в спектакле «Ашуг Гариб». Знание восточной музыки, мугама позволили ей создать глубокий образ.

В 1967 году в Дербенте был создан Азербайджанский народный театр. Его режиссёром стал супруг Дурии Рагимовой – Насир Хашымоглу. Он не только руководил театром, но и исполнял главные роли. В жизни и в искусстве его надёжной опорой была Дурия. Она выходила с ним на сцену, а также, владея русским и азербайджанскими языками, переводила пьесы русских и азербайджанских авторов. Благодаря их глубокому знанию лезгинского, азербайджанского и русского языков репертуар театра значительно обогатился. Совместный творческий труд подарил зрителю такие спектакли, как «Не тот, так этот» У. Гаджибекова, «Фархад и Ширин» С. Вургун, «Поблекшие цветы», «Севиль» Дж. Джабарлы, «Свекровь» М. Шамхалова и многие другие, завоевавшие искреннюю любовь публики.

Со временем Дурия ханум взяла на себя всю тяжесть Азербайджанского театра. Когда супруг по состоянию здоровья отошёл от сцены, режиссура была доверена ей. Она работала на этом посту до 1998 года, оставалась на сцене до 2007-го и ушла из жизни 29 марта 2014 года. Её творческий путь – это около 80 ролей, десятки песен «золотого фонда» радио Дагестана и Азербайджана, статьи, пьесы, режиссёрские работы.

Певица, режиссёр, публицист, переводчица, общественный деятель – прежде всего человек, чьей главной миссией стало создание духовного моста между лезгинами и азербайджанцами, сердцем связанная с обоими народами, она стала символом верности и служения и была одинаково любима в Дагестане и Азербайджане.

Дурия Рагимова всё же больше всего прославилась песнями. В 1965 году ей было присвоено звание «Заслуженная артистка Республики Дагестан», в 1977 году – «Народная артистка Республики Дагестан», а в 1986 году она была награждена Орденом Дружбы народов.

Моё первое знакомство с этой легендарной личностью произошло в 1967 году на концерте в Кусарском городском клубе. Зал был переполнен – свободных мест не осталось, многие слушатели стояли. Когда на сцене появилась стройная и красивая певица, её встретили бурными аплодисментами. Под сопровождение ансамбля народных инструментов зазвучали лезгинские песни, и я не могла сдержать слёз. Тот голос навсегда остался в моей памяти и спустя годы стал одной из причин рождения моей повести «Гюруб».

Ближе познакомиться с Дурией ханум удалось в 2008 году на празднике эпоса «Шарвили» в Ахты. Она обняла меня с присущей ей простотой и сказала, что прочитала мою книгу «Гюруб» на одном дыхании. Я призналась, что рождение той повести было вдохновлено её песней. Мы долго говорили о жизни и пути в искусстве. Позднее мы часто созванивались, и Дурия ханум с особой теплотой приглашала меня в гости. Нашу встречу мы наметили на май, но ей не суждено было состояться – Дурии ханум не стало. И эта боль остаётся со мной до сих пор.

Но истинные мастера, в отличие от обычных людей, уходят лишь телесно. Духовно они остаются с нами навсегда. И пока звучит народная песня, пока на сцене живёт честное и глубокое искусство, пока люди ищут в музыке утешение и свет – Лезгинский соловей будет жить.

Седает КЕРИМОВА

О НАС ПИСАЛИ...

Визирь пригласил к себе Неплюева (русский резидент в Константинополе), при нем вынул из мешка донесение крымского хана, азовского паши и лезгинцев и начал говорить: «Ваш государь, преследуя своих неприятелей, вступает в области, зависящие от Порты: это разве не нарушение вечного мира? Если бы мы начали войну с шведами и пошли их искать через ваши земли, то что бы вы сказали? И к лезгинцам по такому малому делу не следовало твоему государю собственного особаю с великими войсками идти, мог бы удовлетворение получить и через наше посредство.

Мы видим, что государь ваш сорок лет своего царствования проводит в постоянной войне: хотя бы на малое время успокоился и дал покой и друзьям своим; а

если он желает нарушить с нами дружбу, то мог бы и явно объявить нам войну; мы, слава богу, в состоянии отпор сделать.» «Не могу верить, - отвечал Неплюев, - чтоб государь мой вступил в пределы Оттоманской империи; что же касается лезгинцев, то государь мой заблаговременно дал знать султану о движении своих войск против них, потому что получить удовлетворение можно только оружием: шах до- ставить удовлетворение не в силах.»

Соловьев С. М. История России древнейших времен. СПб; т. XVIII. М. 1963. С. 393-394.

Как все соседние горцы, с которыми они имеют много общего в нравах, обычаях, вероятно и в языке, который впрочем еще подлежит исследованию, кюринцы большого роста, статны, красивы. Волосы их

темны. Цвет лица свежий, белый; у женщин, бывающих иногда замечательной красоты-нежный. Они умны, храбры, честны.

Списки населенных мест Российской империи. По Кавказскому краю. 1870 г.

Подавляя польское восстание при помощи дагестанцев, а дагестанское-польских, царское правительство преследовало коварный замысел: и там и здесь противников уничтожать их же руками и тем самым физически ослаблять и тех и других. Лезгины отказались от поставки всадников для нового пополнения мусульманского полка в Варшаве. В Кубе вспыхнуло вооруженное восстание. Повстанцы Гаджи-Магомеда разоружили казачью часть, преградили дорогу из Дербента в Кубу и далее в Баку, разграбили казенное имущество в Кубе, сожгли немало военных

сооружений. Затем они двинулись в сторону Дербента и, пополняясь за счет лезгин Южного Дагестана, сметали на своем пути воинские гарнизоны.

Агаев А.Г. Магомед Ярагский. Мусульманский философ. Поборник веры, свободы, нравственности. Махачкала, 1996, с.168.

Продолжительные поездки по Самуру вверх и в его северные и южные области, дали довольно полную картину о стране и ее жителях, которые производят впечатление мирных, оседлых, занимающихся земледелием людей, населенные пункты которых по характеру постройки и расположению не похожи на стратегические укрепления.

Р. Эркерт, немецкий ученый, 1887 г. Рук. фонд ИИЯЛ ДНЦ РАН, ф.1, оп.1, д.3055.

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

ЛЕЗГИ АГЪМЕД

чи классикар

Гзафни-гзаф зурба сеняткар хъиз лезги поэзия вини куклушриз акъуднавай, гъахсуз аям дериндай русвагъ авур, дуьньяда къекъвена гъа девирдин гъар са кардикай хабардар хъайи, вичин эсерар къуд чӀалал: лезги, азербайжан, араб ва фарс чӀаларал тесниф авур ашукъ ва шаир Лезги Агъмед 1762-йисуз КцӀар райондин Вурварин хуьре дидедиз хъана.

Гъам лезги, гъамни азербайжан литературадин багъа инжияр туькӀуьрай и устад сеняткарди вичин уьмуьрдин эхирдалди рикӀин сидкӀидай халкъдиз къуллугъ авуна.

XVIII виш йисан шаиррин арада тӀвар-ван авай Лезги Агъмед ашукърин межлисра датлана гъалибвал къазанмишиз ашукъ хъиз сейли хъана. Гъа девирдин адет тирвал, Агъмеда вичин хизанни ашукъвал авуна хуьзвай.

Лезги Агъмедакай сифте малуматар ва азербайжанви ашукъ Хесте Къасумахъ галаз хъайи гъуьжетра лагъай чӀалар, яни дейишме, 1894-йисуз Тифлисида басмадай акъатай «Къафкъаздин вилаятрикай ва тайифайрикай суьгъбетзавай кӀватӀал» ктабда урус чӀалал ганва.

Лезги Агъмеданни Хесте Къасуман арада хъайи гъуьжетрин къуд чӀал 1937-йисуз Бакуда азербайжан чӀалал акъатай «Ашукъар» ктабда гъатнава.

Лезги чӀалал Лезги Агъмедан шиирар сифте яз 1965-йисуз «Дуствал» альманахдин 2-нумрада чапнава. Абур агъадихъ галайбур я: «Шекер хътин», «Хъел хъана хъи», «Мурсал хандиз» ва «Хабар туш».

И чӀалар М. Къурушани, Къ.Фаталиева чпин хуьруьнвийрин си-верай кӀватӀ хъувунвайбур я.

70-йисарилай кыл кутуна Лезги Агъмедан эсерар жуьреба-жуьре кӀватӀалриз ва тарсарин ктабриз акъатна. Месела, 1978-йисуз акъатай «Лезгийрин поэзиядин антология»да адан «Хъел хъана хъи», «Ашукъ Саидаз» (и шиирдал маса ктабра «Мурсал хандиз» ва «Я залум хан» тӀварар ала) ва «Лезги Агъмеданни Хесте Къасуман гъуьжет» гъатнава.

И шиирар 1990-йисуз Магъачкъалада басма хъайи «Лезгийрин революциядин вилик квай девиррин литература» ктабдани ганва.

Эхиримжи йисара шаирдин эсерар азербайжан ва урус чӀаларални акъатна.

1987-йисуз Бакуда чапнавай «Дагъустандин савкъаватар» кӀватӀалда Лезги Агъмедан пуд шиир ва 1988-йисан 1- сентябрдиз Хасавюрт шегъердин «Дуствал» газетда къве шиир чапнава. И газетда сифте яз Лезги Агъмедан шикилни ганва.

Шаирдин къамат художник Низами Къагъриманова, агъсакълрин рикӀел хкунрал бинеламиш хъана, тесниф хъувунва. Лезги Агъмедан шикил «Самур» журналдин 1993-йисан 3-нумрадани ганва.

Лезги Агъмедан чӀалар милли мектебрани чирзава. Адан эсерар аялри 7–8-синифра кӀелзава. Шаирдин эсерар илимдин бинедаллаз сифте яз Гъажи Гашарова ахтармишнава, алимди абуруз лайихлу къиметни ганва.

Шаирдин яратмишунар винел акъудун патал Къуруш Мегъамеда, Къасум Фаталиева, Мавлуд Ярагъмедова, Къурбан Акимова, Гъасан Хасиева чӀехи зегъметар чӀугуна. ЯтӀани Лезги Агъмед

кӀелзавайбур патал гъелени сирлуди яз амай шаиррикай я.

Гъеле адан уьмуьрдихъ ва яратмишунрихъ галаз авсиятда суал аламай месэляяр гзаф ава. Йисар алатунивай ашукъдин цӀийи эсерар винел акъатзава ва чап жезва.

Эхиримжи гъилера адан цӀийиз жагъанвай эсерар «Самур» журналда чап хъанва: «Акълудикай кыл кьеридаз», «Герек туш», «Хъиз насигъат», «Ярдиз», «Масадан ярдиз», «Зуьмуьд къушра хъиз...», «Халад руш, ваз вуч хъел ава?»

Лезги Агъмед чӀехи алакьунар авай мерд ва къагъриман шаир хъана. И кардин гъакъиндай адан чӀалари, Хесте Къасуман гафари-ни шагъидвалзава:

*Лезги Агъмед, гаф авач ви камалдиз,
Мад рахунар ийидач за яргъалди.
Аквада чун, мажсал гурай ажалди,
Дуствилелди зун я ви гъил къадайдиди.*

Лезги Агъмедан агъадихъ гъалай шиирдини шаирдихъ чӀехи алакьунар хъайиди субутзава.

АКЪУЛДИКАЙ КЫЛ КЪЕРИДАЗ

*Акълудикай кыл кьеридаз,
Жибиндикай гъил кьеридаз,
Дуст илифдай чил кьеридаз —
Лагъ, ви гъихътин салам хъурай?*

*Чинал тариф ийиз пара,
Гуьгъуьна тваз фитнед хара,
Ахътин кас бес мус а сура
Дуьз хъийидай макъам хъурай?*

*Къез ви дердин яцӀа гъахъда,
Ахпа риб хъиз ваз акъахда.
Лезги Агъмед, мус дамахда?
Душманриз ам са гъам хъурай.*

мука къл эцигун (эвленмиш хъун), дердинай акъудун, чандивай авун, куьцӀуьн (галатна бизар хъун), ва-гътедай тефин, чӀана, чӀангъакъа ва мсб.

ЧИР ХЪУХЪ!

1848-йисуз «Кавказ» журналди вичин 11 лагъай нумрада Белиждинни Къубадин арада авай лезги хуьрерин лугъуз тежедай къван бегъерлу ичерин, чуьхверрин, пӀинийрин, жумарин, анаррин, шегфелрин, бадамрин, машмашрин ва ципицӀрин багъларикай малумат ганай. Агъадихъ чна а вахтунда чи багълара ичерин, чуьхверрин ва ципицӀрин гъихътин сортар авайтӀа малумат гузва.

ИЧЕР: чӀуру ичер, Агъмедан ич, цуру ич, цуьруьхуьмар, кӀвалаклар, нуьгвед ич, метин ич, шафранар, кугар, къафет ичер, нафтӀад ичер, къабалар, жумун кӀуф алайбур, жиралмаяр, гатун лацу ичер, биремар, цӀиганар, цӀвенкъ ичер, хъипи ичер, мугъулагъмед, савунад, шекер ичер, синер ичер, жунгав ичер, къабах ичер, Хуьруьг ичер, Ширван ичер, кӀахар ичер, чӀырычӀ ичер, пачагъд папар, гемелмайар, афатар, кӀуьгуь ичер.

ЧУЬХВЕРАР: къарбуяр, чӀахмаяр, абасбигияр, пад яруяр, хъемпар, витрияр, цуьруьхуьм чуьхверар, къацу чуьхверар, метин чуьхверар, шекерар, пембияр, къиф чуьхверар, тумкуьруьтлар, бубаханар, бигисар, рехецар, междидар, бажитлар, гатун чуьхверар, гачалар, тӀегърияр, пад яру тӀегърияр, анар чуьхверар, чарахар, унтӀияр, хъипи чуьхверар, пехърияр, куркурар, арагъяр, кӀвалаклар, чӀулав чуьхверар, дакӀулар, куьреяр, туькьуьл чуьхверар, барцӀалар, тамун таватар, хъенпар, сукӀраяр, анарар, тӀумутлар, север, насирар, исакъяр, къримар, авчавучар, абугарданар, лацу чуьхверар, хъипи чуьхверар, хали чуьхверар, къал чуьхверар, вак чуьхверар, цӀарахар, савагар, къел квачиар.

ЦИПИЦӀАР: кьереяр, муьгъуьрар, агъадаяр, цӀегърен мумар, кишмишар, дакӀур ципицӀар, къацу ципицӀар, би-яндин ни къведай ципицӀар, чӀулавбур, ириштаяр, чӀулав агъадаяр, гатунар, шамалгугуяр, муьштетар, нармаяр, хатмияр, цуру ципицӀар.

Бязи сортарин тӀварариз баянар гуз жеда. Месела, «нафтӀад ичер» иер ятӀани, абуруз са тӀимил къван туькьуьл я лугъуз ихътин тӀвар ганва. «Пачагъд папар» гила чна «наполеон» лугъузвай ичер я. «КӀахар ичер» хуьтуьл, цӀарар алай, цуру, яру ичер я.» ЧӀырычӀ ичер» - «чӀырычӀ» ах-цегъ диалектда «ширин»лагъай чӀал я. «Къабах ичер»- и сортунин ичер ири я лугъуз ихътин тӀвар ганва.

«Къел квачиар» дадсуз чуьхверриз лугъуда. «Вак чуьхверар» тӀвар майвар чӀехи ва абурун къабух яцӀу я лугъуз ганвайди я. «Тамун таватар» иер ва миже ква лугъуз ганвай тӀвар я. «Исакъяр» ва «насирар» хътин тӀварар а сортар арадал гъанвай багъманчийрин тӀварарихъ галаз алакьалу яз ганва.

РИКӀЕЛ ХУЬХЪ!

Чпихъ -ар,-ер хътин эхирар авай ойконимрикай инсанар акъатай чкаяр къалуруниз къуллугъзавай цӀийи гафар арадиз гъидайла а эхирар гадар жеда. Идалай къулхъ -и суффиксдин куьмекдалди гзафвилин къадардин диб арадал хкида, ахпа -ви суффикс акалда:

Грар-гириви, КцӀар-кцӀарви, Кркар-кркиви, Хъуькар-хъуькиви, Чепер-чепиви, Усар-усуви, Ашар-ашиви, Филер-филви, Хъуьлер-хъуьлуьви, Макъар-макьиви, Къакъар-къакьиви.

Маса ойконимрикай цӀийи гафар агъадихъ галайвал арадиз къведа: *Фияр-фияви, Хъилер-хъиливи,*

Къуьхуьр-къуьхуьрви ва икӀ мад.

Тешпигърикай туькӀуьр хъайи ва я чпин манадик маса гекъигун квай глаголар агъадихъ галайвал кхъида: *пуьркьуьн* (чуьнуьхун, масадан пул,шей), *гаралай* авун, *япалай* авун, *тифтиф* цавуз акъудун, *тунӀалай* авун, *хиритӀ* авун, *шандакъар* авун, *къечӀин* («гатун» лагъай манада), *цацарал* (ва я кикерал) хъун, *къилера-къил* хъун, *къил-къилелай* алатун, *ца-вув* агакъун (хвеши хъана), *тату-гун*, *тар-мар* хъун, *вара-зара* хъун,

ПОЭЗИЯДИН ПИИП

МЕДЕТ ЭРЗИМАНОВ

АКЪВАЗА!

Зи гуьруьшдиз кьвервал я яр,
Гар, минет хьуй, акъваза!
Вучиз кьвазва цаварай хар,
Хар, минет хьуй, акъваза!

Зи ван хьана атлана хар,
Секин хьана кьарагъай гар,
Вун цавариз чуклуриз зар,
Варз, минет хьуй, акъваза!

Варз хьфизва, чидач вучиз,
Зи мурадни умуд пучиз.
Лаз хьуьрезва закай хьачиз,
Лаз, минет хьуй, акъваза!

Гьатна хура дидардин цун,
Чан гуда за риклеваз вун.
Ваз такурар рекьирла зун,
Яр, минет хьуй, акъваза!

САМУРДИН ГЪАМ

Пад-пад хьайи ватандин цугъ,
Вун кьеневай зи риклин члугъ.
Агъ, зи кьвачел хьанва гилтам
Самурдин дерт, Самурдин гъам!

Рагъ чуьнуьхай циферин хьен,
На кьармашна канва зи кьен!
Клариз клан яз гардандин цам
Самурдин дерт, Самурдин гъам!

Йифен ахвар, йикъан кьарай,
Цавара зи руьгъдин гьарай,
На авунва рикле хьалхьам
Самурдин дерт, Самурдин гъам!

Атунвай зи дерт жез кьати,
Тежез завай ви дерт кьатиз,
Ийидани уьмуьр гьарам
Самурдин дерт, Самурдин гъам!

Ви кьеряй зун хьана суьргуьн,
Кутаз тежез гьамуник кьуьн
Амукьдатла?! А виле цлам
Самурдин дерт, Самурдин гъам!

На дердер заз гайитлани,
Зун гьамари кайитлани,
Эхиз тежез кьейитлани,
Жедач вавай зун ийиз рам
Самурдин дерт, Самурдин гъам!

ЯЛГЪУЗВАЛ

Жув месеваз, вил ракларал,
Вандатла кье зенгини?
Алататла зун риклерал,
Зи рикл гала дингиник!
Гатазва зи хиялри физ

Вах-стхадин даклар... Агъ!...
Къведатла кье сад зи кьвализ
Ахъайиз и раклар агъ!

Хва гьурбатда... Агакьдатла
Весидиз яб гудайвал.
Рушалай зи алакьдатла,
Сиве хуп! яд цудайвал?!

Затини амач цла-чиле –
И кьвал риклиз хушардай...
Касни авач уьцлей кьвале –
Са герен рикл бушардай.

Экверни кваз тимил хьанва.
Вацлара яд амачтла?
Белки эквни зун хьиз канваз,
Куникай дад амачтла?!

Кьатлузва за, зи гьални кье
Накьандилай яваш я.
Кьадай хьиз я зи члални кье,
Тан кайди хьиз кьармаш я.

“Тлакь-тлакь», “тлакь-тлакь» -
къевезва ванер.
Гатазвайди рак ятла?
Зенгинин ван!... Юаз чене,
Зурзазва зун... Гьак! ятла?!

Гьил вегьизва... Агъ зи гьилик
Акатайди сят я.
Тлакь-тлакь ийиз физвай вилик,
Зенгайди и баят я!...

Амазма зун кватнаваз гьил,
Атунвай жез гьал харап!
Мад раклара аклурна вил,
Гатадатла рак яраб?!

ГАФАРТАН

Чепрегил	– дагъдин клишниш
Алгъай	– тик тушир чка
Тлаплас	– горлица
Терленц	– тай
Хъап	– айван
Шигавар	– зулун векьер
Хьалаш	– члехи эчлел
Клертл	– тепе
Гез	– кьацл
Легьер	– цяй экъечлдай векьер
Саклан	– кьене техил хуьдай кьаб
Мукук	– мансур
Луьз	– хурх
Шикл	– кьен акъудна кларасдикай раснавай кьаб
Кьанцлархьан	– кьиле ар авайди
Кьенек	– тугъ
Бацлан	– жанавур
Михетл	– ртуть
Шверх	– чар
Шачлах	– чларар чкланвай
Йихих	– кесиб
Сублубан	– фан жуьре
Чамучл	– набуд
Харли	– аялдин коляска
Гиртлан	– балкландин вилик кьвачер кутлундай муклватл
Кьулу	– рагъул
Члехун	– члгьалвал авун
Паспили	– вичиз фикир тагудай кас
Мумургъан	– тарцел экъечлдай векь
Тапрак	– гьиле хранвай мешок

ДЕГЪ ЧІАВАРИН ГЕЛЕР

Тарихдин вакъайрай аква-
звайвал, виш йисара чапхун-
чийри ара тагуз Лезгистандал
гьужумнай, адан халкьар терг
ийиз алахънай. Лезгияр ватан
хуьн патал даим женг члугваз
мажбур хьанай. Датлана кьиле
физвай дявейри уьлкведиз вилик
фидай мумкинвал гузвачир, адан
экономикадихъ, медениятдихъ ва
уьмуьрдин маса хилерихъ лугъуз
тежедай кьван зарар хкьурзавай.
Агъадихъ галай делирини ик
тирди субутзава.

•1227-йисуз Хорезмшагъ Жала-
ладдина са шумудра Лезгистан-
дизни Ширвандиз басрух гана.
Ада Ширвандин са кьадар чилер
къунатлани, Лезгистанда агъзур-
ралди аскерар кьадарна кьулухъ
члугуна.

•1239-йисуз монголри Кьуба-
да ва Куьреда лезгийрин гзаф
хуьрер чуклурнай. Абуру Кьурагъ

ва Шеки хьтин шегьерар кьуна са
кьадар агъалияр тергнай. Лезгий-
ри са шумуд йисуз душмандихъ
галаз женг члугуна гзаф хуьрер
монголривай кьахчунай.

•1301-йисуз хулагийрин гьаким
Къази ханди лезгийрикай кьисас
къахчун патал Лезгистандиз жаза
гудай гзаф члехи кьушун ракур-
най. Гьикъван алахънатлани, алава
кьушун ракурнатлани, адавай
Лезгистан кьаз хьанач. Лезгийри
лагъайтла, душмандин кьушун-
рин члехи пай куклварна.

•1395-йисуз Самур вацлун кье-
рехда Теймурленган кьушунри
лезгияр куклварун кьетлани. Дяве-
дин вахтунда лезгийри абуруз
ахьтин гьад кьуна хьи, душман
кьулухъ члугваз мажбур хьана.

•1537-йисуз лезгийри Мегьамед
Амин кьиле аваз сефевийрин ак-
сина гьулгьуладик кьил кутуна.

Ягъунрин вахтунда иранвийри
4 агъзурдалай гзаф аскерар ква-
дарна. Лезгийри женг давамарун
патал дагълар галайнихъ фена
цлийи кьуватар кьватлани.

•1577-йисуз Ширвандин ва
Лезгистандин агъалияр лезги
Абубекр кьиле аваз сефевий-
рин аксина цлийи гьулгьуладик
экечлани. И гьилера иранвийри
генани гзаф аскерар кьадарна.
Сефевийрин гьакимар бязи на-
логрилай гьил кьачуз мажбур
хьана.

•1583-йисуз гилан Хачмаз ше-
гьердин патав сефевии Иманкьули
хандин ва лезгийрин кьушунрин
арада члехи дяве кьиле фена. Кьуд
йикъан дяведа лезгийри сефевий-
рин кьушун дарбадагъ авуна. Са
шумуд югъ алатайла сефевийри
ракъурай алава кьушун лезгийри
акл куклварна хьи, са шумуд йи-
суз душман вичел хтанач.

Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

www.samuronline.com
sedagetkerimova@gmail.com

✓ Хар тлурда хур гатада.

✓ Жуван вацл жува яцл авуна кланда.

✓ Дидедин члал квахъ тийидай амарат я.

Ünvan: AZ 1073 Bakı,
Mətbuat prospekti,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
055-530-10-05